

III. K problematice výchovných cílů

v pluralistických společnostech

Společenské výchovné cíle mohou splnit svůj účel jen tehdy, když ideály výchovy osobnosti, z nichž sestávají, jsou společnosti uznávány a jsou součástí její normativní kultury. Chování dětí a mladistvých určují zpravidla jen spoletčné ideály, jimiž se v jejich prostředí každý řídí, protože si je osvojil. To však předpokládá relativně jednotný a trvalý životní řád, který „má sílu se prosadit“³⁶ v morálce, mravnosti a právu. Osvojení společenských norm a jejich proměna v základní osobní postoje závisí na stálosti norem, zatímco „snadný přechod od platných zákonů k jiným novým zákonům vede k otlacení sily zákona“ výběr.³⁷

Tyto předpoklady – široka shoda v ideálech a relativní stálost těchto ideálů – jsou v pluralistických společnostech, které se rychle mění, spíše jen omezené. Taková společnost se vyznačuje právě tím, že v ní spolu žijí různé skupiny lidí s nestejnými a z časti i nestálými ideály a formami života, které musí být přes všechny rozdíly integrovány společným právem a společnou základní morálkou. Ve své extrémní formě individualistické společnosti je pluralismus náboženských, světonázorových a politických skupin do značné míry nahrazen pluralismem jedinců, tj. pluralismem forem individuálnho způsoby života, které závisí více na subjektivní volbě a nározech než na tradici a autoritě nějakého náboženského společenství. Náboženská a světonázorová přesvědčení se zde stala soukromou věcí a mohou se podle libosti pěstovat či opouštět, obměňovat či střídat.

Se vztusem individualistických způsobů myšlení a života ubývá společných ideálů a zbyvající ztrácejí obsah. Převládají formální ideály, které málo stanovují a mnoho nechávají otevřené. Nejnápadnější je úbytek ideálů zavádějících na náboženství. Sekularizaci (de-sakralizaci) života v důsledku osvěcenství a rozmožením a rozšířením vedeckého způsobu myšlení vzniklo náboženské vakuum. Mnozí ho prožívají jako nesnesitelné, a vakuum je podněcuje ke všem možným formám hledání smyslu. Tyto snahy však zatím obecně nedovedou k přesvědčivým výsledkům. Lze očekávat jen povrzení formalních principů náboženské svobody a tolerance, nikoli nový obsah vztahů.

Nábožensko-světonázorové postoje mají pro hodnotovou orientaci osoby centrální význam a dotýkají se všech oblastí kultury, zvláště morálky a právního řádu. Zmatek v této oblasti a nedostatek perspektiv jejich sjednocení může být nebezpečný pro společnost. U mnoha občanů úpadek vlivu církve ne-pochybějíc ošťabil duchovní jistotu, altruistickou orientaci a motivaci k sebe-ovládání a odříknání. Ale jen z prání chít sklzet dobré plody, které poskytuje pro sociální život křesťanská víra, žádná víra ještě nevznikne. Proto dnes musí realistická náboženská, morální a výchovná politika podporovat energetičtí než dosud vedle peče o náboženskou tradici i mordní ekvivalenty náboženství. Přitom jde o mnohem víc než jen o to, předepsat ve školách téměř žádum, kteří se neúčastní výuky náboženství, jako náhradu předmět „etika“ či

„hodnoty a normy“. Nutná je obsáhlá strategie se dvěma stežejními body: 1. Podpora všech v nejširším smyslu obecně užitečných společenských skupin se zvláštními sociálními ideály; 2. podpora, obohacování a šíření základních společenských ideálů, které mají být společně všem občanům.

První úkol vyplývá ze skutečnosti, že pluralistická společnost žije duchovně a morálně především ze svých podskupin, v nichž se na jejich členy kladou speciálnější a vyšší požadavky než jen ty, které jsou obsaženy v právním rádu závazném pro všechny. Přitom je třeba myset nejen na náboženské, světonázorové a politické skupiny, ale i na rodiny, profesní a zájmové skupiny s jejich specifickými ideály. Čím jsou mnohostrannější a čím větší mají moc ukládat sankce, tím více mohou přispět k osvojení svých zvláštních norem. Protože skupinově specifické normy jsou nevyhnutelně spojeny s obecnými normami společnosti, podporuje příslušnost k takovým skupinám nepřímo i osvojení základních společenských norem. Protože každý občan patří do více skupin, které kladou z časti rozdílné, z časti podobné požadavky, může v příznivém případě nastat navzdory pluralismu skupin vzájemné doplnění a posílení těchto norem, zatímco v nepříznivém případě se musíme obávat ztráty orientace, konfliktu a morální anarchie.

Druhý úkol, podpora základních společenských ideálů, vyplývá z nutnosti zajistit soudržnost společnosti při všemi rozmanitostí skupin a jedinců. Tato součinnost nezávisí jen na společných institucích³⁸, ale i na tom, co je společně jejich členům³⁹ a co vzniká prostřednictvím vazeb na společnou kulturu. Státní systém prava se svým organizovaným donucováním a s individuální pravou postušností nedostačuje – tak důležité jsou společné hodnoty, normy a postoj. Soudržnost také potřebuje minimum společných osobnostních ideálů a založenění se s nimi.

Stanovit hlavní společné kulturní statky a zprostředkovat je každému občanu je účelem všeobecně vzdělávacího veřejného školství. Předpokládá to ideál dobré vzdělaného člověka. Ten je se svými podstatnými dříčími ideály popsán v zákonnych cílech výchovy a je závyzny pro žáka i učitele. V demokratickém právním státě vyjadřují výchovné cíle veřejného školství společné základní ideály, v nichž panuje ve státorovném národě široká shoda. Aby se zajistil široký konsensus a relativní stálost základních ideálů, je v ústavách mnohých států stanoven, že zakonné výchovné cíle lze přijímat a měnit pouze dvouřetinovou většinou v parlamentu.⁴⁰ To odpovídá jejich státně politickému významu. Nejsou totiž jen právními normami pro žáky a učitele, ale jsou vedle toho i měřítkem pro celou společnost, neboť ukazují každému občanu, o které základní vlastnosti osobnosti je třeba usilovat.

Cílem více postupuje individualizace způsobu myšlení a života, tím důležitější jsou výše vychovné instituce pro zajištění společných základních ideálů. Přitom parlamenty se svou zákonodárnou mocí mají pro školské výchovné cíle klíčové postavení. Vedle toho mají i nestátní instituce a organizace možnost tyto cíle a ideály ovlivňovat a spoluodpovídat za ně prostřednictvím △

svých vnitřních norm, jako jsou stanovy, statuty, výukové řády, čestné kódexy atd. Tyto státní, společenské a soukromě možnosti podpory ideálů osobnosti a cílů orientovaných na obecné blaho se dnes – kvůli orientační nejistotě a ze strachu z konfliktů – využívají příliš málo. Je to mimo jiné dán i obtížemi, které působí fenoménem proměny hodnot, a s tím související problematikou liberality.

Problematika proměny hodnot

V literárních a uměleckých kruzích se již od počátku 19. století pěstoval bezuzný individualismus. Nejvíce ho roku 1845 vyjádřil Stirner, když proti všem, kteří se domnívali, že musejí „sloužit vyšší věci“, formuloval tezí: „Má věc není ani božská, ani lidská, není jí pravda, dobro, právo, svoboda atd., nýbrž pouze to mé ... Nezáleží mně na ničem, co je mne mnoù!“⁴¹ Vé druhé polovině našeho století intelektuálové prostřednictvím masmédií a vysílání rozšířili tuto oslavu autonomního, emancipovaného Já a upřednostnění soukromých přání před sociálními povinnostmi do téma všech kruhů západní společnosti. U mnoha lidí to podpořilo mentalitu individualistické hedonistickou, nepřátelskou normou a vzdělání a kritickou vůči tradici a autoritě.⁴²

V Německu a v sousedních zemích došlo přiblížně mezi roky 1965 a 1975 k dramatickému „posunu v proměně hodnot“ s dalekosáhlými důsledky. Co myslíme? V subjektivních žebříčcích hodnot většiny obyvatelstva ztratily svůj primát dosud převládající „hodnoty povinnosti a akceplance“, jako je disciplína, poslušnost, ochota ke službě a podřízení se, a to ve prospěch tzv. „hodnot seberozvoje“⁴³. Ty seslavají z požadavků a nároků na druhé – jsou tedy protikladem ctností, které člověk vyžaduje sám od sebe. K tomu patří společenskokritické ideje jako emancipace od nositele autority, rovnosti, participace a autonomie jedince; hedonistické ideje jako požitek, dobrodrůžství, například změna, uspokojení, využití plných a citových impulzů; konečně individualistické ideje jako seberealizace, samostanost, nevázanost, spontaneita a kreativita.

Po bouřlivé fázi nezadržovaného šíření těchto idej se později uvažování poněkud zaměřilo na jejich protipól. Od poloviny 70. let přibývá počet osob, které hledají novou rovnováhu mezi oběma líftami hodnot a usilují o „synetizuaci“⁴⁴ mezi nároky a ctnostmi, mezi požadavky a povinnostmi. To se však podaří jen steží, protože „hodnoty seberozvoje“ se nadále upřednostňují a instituce, sociální normy a ctnosti se znevážují. V širokých vrstvách obyvatelstva posun v hodnotách způsobil relativně trvalou proměnu mentality – od mentality orientované na normy k mentalitě orientované na „já“ – „od nomocentrického k autocentrickému chápání já a světa“⁴⁵. Proto nyní vlastně základní rozpor mezi svobodně demokratickým společenským rámem s jeho principy a požadavky na jedné straně, a mezi mentalitou mnohých občanů – zvláště z větve s vyšším vzděláním –, která je nepřátelská vůči řádu a kritická k normám, na straně druhé. V umění a ve sdělovacích prostředcích, zčás-

ti i ve školách, v sociální práci a v desakralizované pastoraci se propagují ideje. Které jsou škodlivé pro ta morální přesvědčení, na nichž závisí trvání a výkonnosti společenského řádu. Úsud ochozy akceptovat a následovat a stálá kritika všechno existujícího hrozí zničit společný étos, který dosud udržoval společnost pohromadě.⁴⁶

Zá těchto okolností se výchovné cíle rychle proměnily ze samozřejmých norm v předmět veřejných a soukromých sporů. Dokonce i požadavkům na kvality osobnosti, které jsou zjevně nutné jak pro životní šestí jedince, tak pro uspořádání soužití, se upírá spontánní souhlas. Místo toho se požaduje, aby byl každý nadindividuální výchovný cíl – dokonce i když má zákonou platnost – ospravedlněn před soudcovskou stolicí omezeného individuálního rozumu zaměřeného především na vlastní užitek. Tak se stavá snaha o uznaní výchovných cílů prostřednictvím diskuse s „postiženými“ krušným trvalým úkolem výchovatelů, kteří jakoukoli výchovu ruší a vysledku i ochotomuje.

V krajním případě se nutnost výchovných cílů upne popíra. V souladu s tím se odprá oběma zákonnému nositelům výchovy, rodičům a státu, morálně oprávněn stavit a sledovat výchovné cíle, protože je to prý neprůstřílným zásahem do lidského práva dětí a mládeže na svobodný rozvoj osobnosti. Tyto představy pocházejí z číreho individualistického liberalismu.⁴⁷

Problematika liberálnosti

V liberálních demokracích naší doby nemá zjevně ani Boh, ani stát, ani společnost, ani národ místo, ale platnost nejvyššího dolara má autonomii, jedinec ve své důstojnosti, která není závislá na žádném jeho výkonu. Mezinárodní konvence o lidských právech a ústavy moderních států mu připisují základní práva, zvláště „právo na svobodný rozvoj osobnosti“⁴⁸. Tim se rozjedou nijak nepropaguje egocentrické sebeporozumění, které se dnes mnohdy pokouší morálně ospravedlnit odvoláváním se na toto základní právo. Všeobecná deklarace lidských práv Spojených národů z roku 1948 naopak zdůraznuje: „Každý člověk má povinnosti ke společenství, pouze v něm je možný svobodný a plný rozvoj jeho osobnosti“ (článek 29, 1). Na základě realistikého poznání nebezpečí jejich zneužití se výkon základních práv a svobod vícenásobně omezuje: ochranou práv a svobod jiných, požadavky morálky, veřejného pořádku a bezpečnosti, požadavky zdraví a obecného blaha.⁴⁹ Na základě dříve popsané egocentrické mentality se však dnes základní práva vykládají velmi často proismyslně bez spojení se sociálními povinnostmi a nainvěндindividualistiky a libertinisticky.

Porozumění pro sociální cítění a povinnosti vůči druhému je na ústupu. Je to nezamýšlený důsledek jednostranné racionalistického a liberálního myšlení, pro něž platí svoboda jedince za nejvyšší hodnotovou ideu. Z toho nutně vyplývá zlehodnocení všech sociálních institucí, které omezují svobodu jedince. V počátcích politického liberalismu k nim patřila především církve a absolutistický stát, všechny ideály, na nichž byly založeny. Boj proti jejich nadvládě se vedl prostředky kritiky. Přitom se prostřednictvím oprávněné kri-

tiky zastarálých forem vlády, privilegií, vztahu závislosti a jejich ideálnho zařazení včetně *zákonné* nedivorce proti vladě a státu, tradici a autoritě, nábožen-

ství a heteronomii nulancem. Tato nová ideologie ho liberalismu v demokratických právních státech a rozšířila se prostřednictvím vzdělávacích institucí. Od té doby je nedůvěra základním rysem ideálního „kritického občana“. Tuto nedůvěru ještě více posílilo a morálně zdůvodnilo potlačování lidských práv a svobod v totalitních státech 20. století.

Pote co autovliv produ nezaměstnanosti vlastní i programy občansko-kulturyálních sociálnědemokratických stran, nastala vzhledem k normativnímu rozpočtu situace. Díky liberalním principům vlastního vývoje svém ohledem svobody v dossud nebyvalém

rozsahu, ale současné duchovní nadruženého, demokratického, právního státu. Dřednokladům patří např. postačující identifikace pro trvání svobodného

ce občana se společným životním rádem, lehce idealizovaný obrázek spoucenec tradice – ve smyslu Nietzscheho „nutných iluzí“³⁰ – a bezproblémový vztah k sociálním normám, úřadům a nositelům autority. Tyto předpoklady se živí z neliberálních zdrojů, tj. spíše z heteronomních vazeb, než z nároků na autonomii, spíše z lásky než z kritiky, spíše ze společných myší než z individuálního rozumu. Tyto prameny byly liberálně racionalistickým a individualistickým způsobem myšlení potlačeny a oslabeny jako nepřátelské vůči eman-

Argument, že týto zdroje byly často zneuzívány proti individuálnímu i proti obecněmu bláhu, se pokládá za zvlášť zlejný výsledek sotva existují přesvědčení založená na víře, která by nemohla být zneuzíváta. Vždyť i víra v rozmazání a svoboda byla často zneuzívána. Kdo ze strachu před jejich zneuzitum odmítá důvěřovat nadindividuálním ideálům nebo ponechává v platnosti nanejvýš ideální liberalismu, nedbá na lidskou přirozenost odkázanou na sociální normy a na mimozákonové požadavky lidského soužití. Podporuje nebezpečnou „netrpělivost, která se vymyká jakékoli uzdě a jakémukoli omezení“ ještě víc „na nekonečno“. Ale také „neschopnost stanovit si určité meze“ ještě víc „na nekonečno“.

"zhraněním" nebo i "...".
nictvím nadindividuálních norm a cílů.⁵¹
Tyto souvislosti lze těžko objasnit lidem zaměřeným na sebe, kteří mají racionalistický obraz světa a žijí ve spojenosti blahožitosti se zdánlivě neomezenými možnostmi „saberovzvoje“. Chcěj pro sebe a pro výchovu svých dětí co možná nejméně závazných osobních ideálů a co možná nejvíce otevřeného, pružného, neučerstveného prostoru. „Žijeme pro dnešek, žijeme velmi rychleho, žijeme velmi neodpovědně, právě to se nazývá, svoboda“⁵². Jak můžeme navzdory témtoto obtížím dospat k větší jasnosti a jistotě o výchovných cíelech této doby?

IV. Vodítka k zabezpečení nutných výchovných cílů

IV. Voditka k zabezpečení nutných výkonů

Použitéchní strategie musí počítat s lidmi, jak dnes jsou. Většina z nich pohlíží na svůj individuální rozum jako na jedinou legitiální instanci pro hodnocení všech faktů soukromého a veřejného života. Přitom se často přecenuje vlastní soudnost, zatímco se podceňuje komplexnost problémů a znalost, která by byla nutná k jejich analýze a řešení.⁵³ Mnoho nejistot při hodnocení institucí a norem spočívá na neznalostech a omylích. Proto se požaduje objasnění, kritika a argumentace, která zaujmí a získá. Sociální normy nejsou soukromou věcí. Jaký mají obsah, zda jsou uznány, odmítány, či zata je stáhna, je ménit – to má důsledek pro všechny. Ne každé mínění v této věci má stejnou hodnotu jako jiné, ale existují velké rozdíly v kvalitě závodnění. Jasněnost vzhledem k obsahu a učinkům platných či alternativně doporučených výrochovných cílů je předpokladem pro to, abychom se mohli rozumně rozhodo-

Poučení o nepostradatelnosti společných ideálů osobnosti

Protože se člověk rodí nehotový, tvárný, protože je schopný se učit a potřebuje se učit, je odkázán na formování společnosti a kulturou a na sebeformování podle ideálů. Jeho osobnost nevzniká pouhým vyuvojením a rozvinutím vrozených vloh, v nichž jsou jeho vlastnosti v zárodku již obsaženy, ale učením se a jednáním v historicky daném prostoru zkušeností, který je učen sočitními institucemi a jejich normami. Člověk potřebuje společnost a její normativní rád, aby mohl přežít. Jen poslušnosti vůči jejím normám a habituálnímu způsobu prožívání a chování, které jsou těmto normám přiměřené, se stáčí do vás schopným jednat – počínaje materiálním jazykem, přes řemeslné a technické dovednosti a sociální cítění až po postoje a smyslení.⁵⁴

Naopak i společnost závisí na těchto učebních výkonech svých členů, které jsou spojeny s normami. Ve všech oblastech musí být jednání mnoha jiných zaměřeno na společné důležité cíle a musí být koordinováno. K tomu slouží vedle jiných norem společné ideály osobnosti. Ukazují, jakou povahu má mít člověk, který odpovídá nárokům, jež se kládou v různých oblastech života. Tyto ideály motivují nejsilněji tehdy, když mohou být pojaty do své domě. Náterné základy sociální schopnosti jednat se musí získat v dětském a mládí. Úkolem výchovatelů je tomu napomáhat. K tomu potřebují výchova a vzdělávání, ale musí to být rozumně ideální osobnosti, a ne nějaké vytvory fantazie, které byly vy myšleny jen pro výchovu.

Kritika zdánlivých výchovných cílů

Kruka závazky výcviky ...
K pojmu „cíl výchovy“ patří, že je to ideál, který mají vychovávání uskutečnit. Výchovné cíle jsou představy osobnosti, které mají vychovávané disponovat k určitému druhu prožívání či chování. Jsou to ideální psychické dispozice a musí být zásadně popsány v dispozičních pojmech, aby musí být dána možnost takového popisu. Cíle, které nesplňují tuto podmínku